

TARİHSEL OLARAK KADIN ŞIFACILIK VE TIBBIN DEĞERLERİ

Historical Women Healing and Values of Medicine

Hafize ÖZTÜRK TÜRKMEN¹¹Assist. Prof. Akdeniz University Medical Faculty, Dept. of Medical History and Ethics

ÖZET

Bir uygulamalı bilim alanı olarak tıbbın tarihsel süreçte erkek egemen bir bakış açısına, işleyiş yapısına ve söyleme sahip olduğu; bu eril niteliğin insan acısını dindirmeye yönelik büyüsel pratiklerden geleneksel halk hekimliği uygulamalarına, tapınak tıbbından bilimsel-deneysel yönetime dayalı klinik uygulamalara kadar geniş bir yelpazede yaşama geçirildiği gözlenmektedir. Tarihsel süreç antik kültürlerin hastalıkları şifacıları "bilge" kadınlarından ve "hekim" kraliçelerinden Ortaçağ'ın "cadı" avlarına ve baştan çıkarıcı "sarı kızlara" dönüştürüldüğünün tanığıdır.

Ondokuzuncu yüzyılda tıbbın bilimselleşmesiyle başlayan süreç ise, profesyonelleşen "hemşireler" ve "kadın hekimler"e yönelik bir dizi uygulama, geleneksel şifacılığı sürdüren "ebeler"in dışlanması tıbbın ve tedavi etme işinin eril niteliğini sağlamlaştırmıştır. Çünkü olgusal gerçekliğin bir parçası olarak insan bedenine yönelik tıbbi uygulamalar, bilimsel yöntemin temel nitelikleri olan akılcılık, nesnellik, sınıflandırma, evrensellik, genelleyicilik gibi kavramlar eşliğinde ele alınmakta; bu nitelikler eril karakterle özdeşleştirilmekte, insanın aynı zamanda bir anlam ve değerler bütünü olduğu, dolayısıyla hekimliğin moral değerleri de içeren bir meslek olduğu gerçeği gözden ırak tutulmaktadır. Son dönemde gündeme getirilen kanıta dayalı tıp paradigması, klinik deneyimi deyim yerindeyse ikincil plana alan yaklaşımıyla bilimsel tıbbın giderek insanlıktan uzaklaşmasına katkıda bulunmaya aday bir görünüm sergilemektedir.

Bu çalışmada bilimsel tıbbın yapısal özellikleri ve eril karakterinin değerlendirilmesi, tıbbın cinsiyetçi yapısından kaynaklanan değer sorunlarının ele alınması ve insanlık bir tıp uygulamasının yaşama geçirilmesinde kadın bakış açısının sağlayabileceği olanakların tartışılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın şifacılık; Cinsiyetçilik; Bilim; Tıp tarihi; Tıbbın değerleri

ABSTRACT

As an applied science it is known that medicine has a masculine point of view, operation structure and discourse in within historical process; and these masculine characteristics have been performed in a wide range from spiritual practices to traditional folk medicine; from temple medicine to clinic practices based on scientific – experimental methods. Historical process is the witness of transformation from therapeutic "wise" women of ancient cultures and "physician" queens to "witch" hunts of Middle Age and seductive "blond girl".

The process which begins with the medicine becoming science in the 19th century; a series of practices towards professional "nurses" and "women physicians", exclusion of "midwives" who sustain traditional healing reinforced masculine characteristics of medicine and treatment. It is because, medical practices towards human body are regarded together with concepts such as rationalism, objectivity, classification, universality, generalization as a part of conceptual reality; these characteristics are identified with masculine characters, and the fact that human is a set of cohesion and values, therefore medicine is an occupation which also includes moral values should not be ignored. Evidence-based medicine paradigm which has been the issue in the recent years contributes scientific medicine become alienated from humaneness by taking clinic practices to background.

In this study, it was aimed to discuss the evaluation of structural and masculine characteristics of scientific medicine, consideration of other problems caused by gendered structure of medicine and potentials that can be provided by female point of view in the actualization of humanistic medical practice.

Keywords: Woman healing; Genderism; Science; History of medicine; Values of medicine.

GİRİŞ

Hastalıkların iyileştirilmesine yönelik uygulamaların tarihi neredeyse insanlığın tarihi kadar eski olsa gerektir. Nitekim tıp tarihçisi Victor Robinson, tıbbın başlangıcını "tarih öncesi çağlarda ormanda yankılanan ilk ağrı çığlığı, hekime gönderilen ilk çağrı idi" sözleriyle dile getirmektedir¹. Tıbbın evriminde temel eksenleriyle büyüsel tıp, akılcı tıp ve çağdaş bilimsel - deneysel tıp olarak sıralanabilecek dönemlere her aşamada eşlik eden geleneksel halk hekimliği ve şifacılık uygulamaları da insanlığın başlangıcından günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Geleneksel halk hekimliği uygulamalarından koruyucu hekimlik hizmetlerine ve bilimsel klinik uygulamalara kadar geniş bir spektrumda tanı – tedavi, esenlendirme ve bakım pratiklerinde etkin bir rol oynayan kadınlar açısından tarihsel sürece bakıldığında ise, cinsiyetçi bir yaklaşımın sergilendiği görülmektedir. Bu çalışmada, tıbbın tarihinin şifa verici kadınlar açısından irdelenmesi, kadın şifacılara yönelik negatif ayrımcılığın temel dinamiklerinin tıbbın değerleri ekseninde sorgulanması, konunun felsefe ve bilimin cinsiyetçi yapısından kaynaklanan boyutlarının ele alınması amaçlanmıştır.

ŞAMANLIK VE OTACILIK

Yazılı tarih öncesi dönemlerin toplumsal yaşamında ilk sosyal eylemin kadın ve erkek arasında işbölümü olduğu, bu iş bölümünde ok ve yayın erkeğe, sepetin kadına verildiği, avcı-toplayıcı dönemin karakteristiği olarak erkeklerin avlandığı, uygarlığın tohumunu atan kadınların ise toplayıp taşıdığı bilinmektedir. Doğanın ürkütücü anlaşılabilirliğini büyüsel yöntemlerle açıklamaya çalışan insan düşüncesi, hastalıklarla baş etmede de

Lokman Hekim Journal, 2011; 1 (2): 21-27

Received: 05.04.2011; Accepted: 25.04.2011

Correspondence Author: Hafize Öztürk Türkmen, Akdeniz University Medical Faculty, Dept. of Medical History and Ethics, Antalya-Türkiye

deonto@akdeniz.edu.tr

aynı yöntemden yararlanmış, büyülere ve cinlere bağladığı hastalıklardan kurtulmak için Şamanı yaratmıştır. Yapılan çalışmalar Şamanlığın, ilk dönemlerde kadınlara özgü bir uygulama olduğunu düşündürmektedir; bunlar arasında Şamanların uzun saçlı olması, özel giysilerinin kadın bedeninin simgelerini taşıması, cenaze törenlerinde kadınların en önde yürümeleri sayılabilir. Bilinenle bilinmeyen arasında bir aracı olarak kabul edilen Şamanlığın, büyüsel düşünceden dinsel düşünceye geçişte de bir aracı kurum olduğu, ataerkil sistemle birlikte babadan oğula aktarılan bir şefliğe dönüştüğü dile getirilmektedir¹.

Hastalık-sağlık süreçlerine ilişkin bir başka yaklaşım, hastalık etkenlerinin doğadan kaynaklandığı, dolayısıyla tedavisinin de doğada bulunduğu varsayımından hareket eden otacıların deneme yanılmaya dayalı bitkisel yöntemleri kullanmasıdır. Otacılık geleneğinde toprakla doğrudan ilişkisi ve bitkiler konusunda daha fazla bilgiye sahip olması nedeniyle kadınların egemen olduğu bilinmektedir. Pek çok toplumda “kocakarı ilaçları” olarak adlandırılan bitkisel tedavi yöntemlerinin akılcı tıbbın ve farmakolojinin öncüsü olduğu, bu bağlamda kadınların tıbbın gelişimine tarihin ilk dönemlerinden başlayarak katkıda buldukları söylenebilir²⁻⁴.

KADININ STATÜSÜNE İLİŞKİN KOZMİK MODEL

Tarihin ilk dönemlerinde kadının toplumsal saygınlığının artışına ilişkin bir kozmik model söz konusudur. Bu kozmik modele göre doğumun-ölümün toprakla ilişkilendirilmesi ve kadının hayatın kaynağı sayılan toprakla temas halinde olması, onu toprağın dünyadaki temsilcisi konumuna yükseltmekte, erkeğin döllenme süreçlerindeki işlevinin bilinmemesi bu mitolojik algıyı güçlendirmektedir. Paleolitik ve neolitik dönemlere ilişkin arkeolojik bulgular arasında çok az sayıdaki erkek imgelerine karşın, doğurganlık simgelerini içeren mağara resimleri, mezar figürleri, üretimin ve bereketin sembolü kadın heykelciklerin çokluğu kadınların saygınlığının olağanüstü artışını göstermektedir². Eliade'nin aşağıdaki sözleri kadının yaratıcılığına ve gücüne ilişkin kozmik çerçeveyi açıklar niteliktedir:

“Toprak Ananın gebe kalmak için bir babaya gereksinimi yoktur. Bu düşüncenin izleri Akdeniz Tanrıçalarının tanrı doğurmalarına ilişkin efsanelerde görülmektedir ve Toprak Ananın kendine yeterliliğinin ve üretkenliğinin mitolojik ifadesidir. Bu tür mitolojik kavrayışlara, kadının bitkilerin hayatı üzerinde belirleyici etkiler icra eden gizil büyüsel-dinsel güçlerine ilişkin inançlar karşılık gelmektedir. Kadının büyüsel-dinsel prestiji kozmik bir modele sahiptir: Toprak Ana.”^{4,5}

Badinter ise kadının statüsündeki temeli ve tarihsel değişimi şöyle dile getirmektedir: *“Kadınların gücü tarih dışı bir zaman-uzamda etkili iken, erkeğin güç alanı tarihsel bir zaman-uzamda ortaya çıkmıştır. Kadının güçleri arasında yer alan ölümsüzlük, onu aşkınlık alanında önemli kılmaktadır. Kan bağlarının ve alt klanların devamlılığını sağlamaktan o sorumludur. Birçok eski dinde ortak olan Ana Tanrıça mitidir.”⁵*

ANTİK UYGARLIKLARDA TIP VE KADIN

Sümer-Babil kültürünün parlak dönemi İÖ yedinci yüzyıla ilişkin tabletler ve yazma eserlerden elde edilen bilgilere göre Ön Asya uygarlıklarında tıp üç ana başlıkta incelenebilir:

1. Dinin egemen olduğu toplumlarda büyüsel tedavi
2. Savaşçı toplumlarda bıçakla yapılan cerrahi tedavi
3. Tarım toplumlarında şifalı bitkilerle tedavi

Mezopotamya’da hekimliğin, tapınak okullarında yetişen başlıca üç rahip sınıfı tarafından yapıldığı bilinmektedir. Bunlardan BĀRŪlar falcılık yoluyla hastalığın prognozu konusunda kehanette bulunanlar; ASŪlar bitki, maden, hayvan kaynaklı ilaçlarla hastalığı tedaviye çalışanlar; ĀSĪPŪlar ise büyücülük, üfürükçülük gibi yöntemleri kullananlardır. Mezopotamya tıbbında farklı mesleki statülere sahip hekimler arasında A.ZU adıyla tanınan kadın hekimlerin görev yaptığı bilinmektedir⁴.

Hattuşa (Boğazköy)’da bulunan arşiv tabletlerden edinilen bilgilere göre Hititlerde hastalık patogenezinin açıklanmasında sihir-büyünün yanı sıra doğal etkenlerin de yer aldığı; falcılık-kehanet gibi yöntemleri kullananlara AZU, ilaçla tedavi yapanlara A.ZU denildiği, SAL A.ZU adıyla anılan grubun ise kadın hekimleri tanımladığı anlaşılmaktadır. Gebeleri izleyen, doğumları yaptıran ve bebeğin sağlıklı gelişimi için dua eden ebeler ise SAL Hasnupala adı verildiği bilinmektedir. Hitit doğum geleneklerini gösteren Papanikri Rituali adlı metinde Hitit kadınlarının doğum yapmak için gittikleri doğum evinde özel bir doğum sandalyesine oturtuldukları, doğum sırasında bu sandalye kırılırsa uğursuzluk saydıkları için doğum yerinin değiştirildiği anlatılmaktadır⁶.

Ön Asya uygarlıklarında bakım ve tedavi yürüten kadınların yanı sıra Kraliçelerin de sağlık hizmetleriyle yakından ilgilendikleri ve adeta sağlık tanrıçaları olarak algılandıkları dile getirilmektedir. Bunlar arasında Kraliçe Şubad (İÖ 3000-Ur), sevgi-şifa ve doğum tanrısı olarak bilinen Sümer Kraliçesi İnanna (İÖ 2300), Mısır Kraliçesi Polydamna, Kraliçe Hatşepsut ve Kleopatra (İÖ 100) sayılabilir⁷.

İÖ 2300 yıllarında gelişmiş kentleriyle tanınan Hint uygarlığında tıbbın, dinsel bilgilerin ağırlıklı olduğu Vedik dönem ile akılcı-sistematik bilgilerin egemenliğinde gelişen Brahmanik dönem olmak üzere iki dönemde evrimleştiği; aynı zamanda halk sağlığının temellerinin atıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda her on köye bir hekimin görevlendirildiği, hasta ve engelliler için ilk hastanenin açıldığı, İÖ 226'da ülke çapında onyeddi hastanenin var olduğu, kadınların doğumu ve bakımı için özel kurumların oluşturulduğu elde edilen bilgiler arasındadır^{4, 8}.

Batı Anadolu, Ege adaları ve Yunanistan'da İÖ yedinci-altıncı yüzyıllardan başlayarak yeni ticaret kentleriyle gelişen ve yüzyıllarca egemenliğini sürdüren Yunan uygarlığında tıbbın evrimi başlıca üç dönemde incelenmektedir; mitolojik dönem, filozof hekimler dönemi ve Hipokratik tıp dönemi.

Kadınların bitkiler konusunda çok fazla bilgiye sahip olması ve bitkilere yükledikleri tıbbi büyüsel anlamlar *mitolojik dönemin* temel özelliklerinden biridir. Menstruasyon, gebelik ve doğum süreçlerinde kullanılan pek çok bitkinin yanı sıra tanrıların ve tanrıçaların çoğunun şifa verme gücüne inanılıyordu. Örneğin Troyalı Helen (İÖ 2000) bitkilerden ilaç yapmasıyla ünlü idi; Afrodit, Artemis ve Hera doğumun, Hekate çocuk hastalıklarının, Athena körlüğün, Persephone diş ve göz hastalıklarının, Eileithyia ise ebeliğin tanrıçaları olarak kabul ediliyordu⁷. Ancak en çok bilinen hekim tanrı, adına üçyüzden fazla tapınak kurulmuş olan erkek Asklepios idi. Sağlığı sembolize eden kızı Hygieia ve düş yorumcusu oğlu Telesphoros ikinci derecedeki tanrılarıdır. Meslekte uzmanlaşma soy bağı temelinde babadan oğula ya da seçilmiş kişilere bilgi aktarımı biçimindeydi ve güçlü bir lonca örgütlenmesi söz konusuydu. İÖ yedinci yüzyıldan başlayarak kadının şifacılığına olan saygı giderek azalmış ve erkek hekimler dönemi başlamıştır⁷.

Filozof hekimler dönemi ise (İÖ altıncı ve beşinci yüzyıllar), sistematik düşünce ile evreni ve insanı kavrama çabasının sağlık-hastalık süreçlerine yansması biçiminde tanımlanabilir. Tıbbi süreçleri doğa felsefesi ile açıklayarak kuramlardan genellemeler yoluyla tıbbi bilgileri üreten filozof hekimlerin bir kısmı kuramsal çalışmaların yanı sıra deneysel çalışmalar da yapmışlardır. Bu dönemin en çok bilinen isimleri Epikharmos, Demokritos, Alkmaion, Empedokles'tir⁴.

Bilim öncesi akılcı tıp dönemi olarak da bilinen *Hipokratik dönem*, İÖ beşinci yüzyıldan başlayarak tıbbın dinden ve felsefeden bağımsızlaşarak laik nitelik kazanmasıyla karakterize bir dönemdir. Hipokrat'ın felsefedeki Dört Öge Kuramına dayalı olarak fizyolojik süreçleri açıkladığı, hastalık nedenlerinin ve tedavi edici gücün doğada bulunduğunu, klinik gözlemin ve prognozun temel önem taşıdığını savunan Hipokratik yaklaşım, tıbbın hurafelerden arındırılmasını sağlamış, sistem kurucu felsefecilerin ve tek tanrılı dinlerin de katkısıyla bilimsel-deneysel yöntemin paradigma olarak kabul edildiği onsekizinci yüzyıla kadar hekimlik uygulamalarına yön vermiştir.

TIPTA CİNSİYETÇİ YAKLAŞIMIN TARİHSEL ÖRNEKLERİ

İÖ üçüncü yüzyılda Atina yasalarına göre hekimlik mesleği kadınlara yasaktı. Bu yasağa ilk karşı gelen ve Antik Yunan'da ilk kadın hekim olarak tarihe geçen *Agnodice*, İskenderiye Okulu'nda Herophilus'un öğrencisi olarak tıp eğitimini tamamlamış ve kadın hastalıkları alanında hekimlik yapmak üzere Atina'ya gelmiştir. Mesleğini uygulayabilmek için kendisini erkek olarak tanıtmak zorunda kalmış, kısa zamanda büyük bir ün kazanmıştır. Kadın hastalar tarafından çok sevilen bu genç hekimin gerçek kimliği konusundaki dedikodular ve meslektaşları tarafından kıskançlıkla karşılanması yüksek mahkemede yargılanmasına neden olmuş, kadın olduğunu açıklaması üzerine yasalara karşı geldiği için cezalandırılması gerektiği öne sürülmüştü. Atinalı kadınların mahkemeye gelerek hemcinslerini savunmaları, kendilerine ilgi ve şefkat gösteren Agnodice'in yargılanmak yerine ödüllendirilmesi gerektiğini öne sürmeleri hem onun beraatını sağlamış hem de kadınlara hekimliği yasaklayan yasaların değiştirilmesine yol açmıştır. Bu olay belki de başarıyla sonuçlanan bilinen ilk feminist eylem olarak nitelendirilmektedir^{8,9}.

İkinci örnek ise, İS birinci yüzyıla ilişkindir; orijinal nüshası Floransa'da bulunan ve Metrodora tarafından yazılmış olan uterus, mide ve böbrek hastalıkları konusundaki kitap, bir kadın tarafından yazılmış en eski el yazması eser olma niteliğini taşımaktadır. Ancak bu kitap yazıldığı dönemde erkek Metrodorus'a atfedilmiş ve yüzyıllar boyunca öyle tanınmıştır⁷.

ORTAÇAĞDA KADININ STATÜSÜ

Tarihsel süreçte özel mülkiyetin ortaya çıkması ile dinin kurumsallaşarak sihirden ayrılması eşzamanlı olarak gerçekleşmiş; feodalitenin gelişimi için gerekli olan kurumsallaşmış dinsel destek böylece sağlanmıştır. Bu ise, mülk sahipliğiyle siyasi erki elinde tutan feodal beyin aynı zamanda dinsel otoriteye de sahip olması demektir. Temelde dünyevi güç-metafizik güç ayırımına dayanan bu durum, mülk sahipliği ve yönetme gücü demek olan dünyevi gücü “iyi, üstün ve kutsal olanın temsilcisi” olarak tanımaktadır. Metafizik güç ise “kötü, aşağı ve uğursuz olan”ın temsilcisidir. Güç ve otoritenin sahibi olan erkek, aynı zamanda kutsala da sahip çıkmakta, inanç sisteminin tanrısı “erkek” olarak algılanmakta, “baba” ya da “efendi” olarak anılmaktadır. Öfke, şiddet ve gücü bünyesinde taşıyan Tanrının yeryüzündeki taklitçisi ise, egemenliğini şiddete dayalı olarak sürdüren erkek iktidardır⁸.

Erkek iktidarın inşasını sağlayan bu süreçte doğum, yaşam ve ölümün denetleyicisi olarak metafizik bir güce sahip olan kadının konumunda da bir dönüşüm yaşanmıştır. İlk dönemlerin kutsal ve saygın olarak algılanan kadınının kutsallığı “*tabu*”ya, saygınlığı ve yetenekleri ise “*kötü ve tehlikeli güçler*”e dönüşmektedir. Böylece önceki dönemin koruyucu dişi ruhları ve şifacıları olan kadınlar “*al karısı*”, baştan çıkarıcı “*sarı kızlar*” ve “*cadılar*” olarak tanımlanmaya başlamıştır. Monnier bu dönüşümü şöyle dile getirmektedir: “*Kadınların sihir gücüne sahip olması, daha önce dini hizmetler yapan kadının dinin dışında bırakıldığını gösteriyor. Din ve sihir ayrılıp birbirine karşıt sistemler haline aldıktan sonra, kadın sihir tarafına atılarak kötü güçlerin koruyucusu sayılmış ve kutsal şeylerden uzak tutulmuştur*”⁵.

İnsanlık tarihinde “karanlık çağ” olarak anılan Ortaçağ’ın bilinen olumlu özelliklerinden biri üniversitelerin kurulması olsa gerektir. İtalyan Dukalıklarında İS dokuzuncu yüzyılda Salerno Okulu’nun kurulmasıyla başlayan bu süreç, ardından Padua, Montpellier, Bologna, Paris gibi üniversitelerin açılmasıyla devam etmiştir. Arap, Yahudi, Rum ve Latin kökenli dört kişi tarafından kurulduğu söylenen, laik bir anlayışın egemen olduğu ve tıp eğitimine ilişkin kitapların yazıldığı *Salerno Okulu* onüçüncü yüzyıla kadar parlak dönemini sürdürmüştür. Kadın hekimlerin hocalık yaptığı bu okuldan bilinen kadın hekimler “Obstetrik Ebelik” kitabının yazarı Trotula ile birlikte Abella, Rebecca ve Constanza’dır. Tıp ve hukuk eğitiminin standardize edilmesi, hekimlik yapacak kişilere eğitim ve diploma zorunluluğu getirilmesi olumlu bir gelişme olmakla birlikte, tıpta okullaşmanın kadınlar açısından sonuçları Salerno Okulu dışında hiç de beklenildiği gibi olmamıştır. Çünkü kadınların üniversiteye girme hakkı yoktur¹⁰.

Hastalığın Tanrı vergisi olduğunu savunan Kilise ve onunla aynı görüşü paylaşan erkek hekimler, üniversiteye girme hakkı olmadığı için hekimlik diploması alamayan kadınların tıp alanından dışlanması amacıyla yaygın bir kampanya başlatmışlardır. İlk kez 1421’de üniversitelerin başvurusuyla başlayan bu dışlama sürecinin tipik örneklerinden biri İngiltere’de çıkarılan, şifa verici kadınları hedef alan ve onları yetkisiz ilan eden 1511 tarihli *Parlamento Yasası*’dır. Oysa öteden beri doğum, lohusalık, gebelikten korunma, kürtaj gibi kadının üreme döngüsüyle ilgili uygulamalar kadınların denetiminde, yardımlaşma ve kuşaktan kuşağa bilgi-deneyim aktarımı biçiminde işlerliğini sürdürmüştü. Ondört-onyedinci yüzyıllar arasında üreme sağlığına ilişkin bu denetimin kadınlardan erkeklere geçtiği ve tıbbın erkek egemenliğinde bir meslek haline geldiği görülmektedir^{10, 11}.

Batı Ortaçağ toplumu birbirine denk düşen üç hiyerarşiyi barındırmaktaydı; halk üzerinde *kilisenin*, kadın üzerinde *erkeğin* ve köylü üzerinde *toprak sahibinin egemenliği*. *Kadın-ebe-sağaltıcı* ise bu üç hiyerarşiye meydan okumakta, kilise dışı bir alt kültürü temsil etmekte, bir azınlık grubunun sahip olduğu potansiyel gücü simgelemekte ve bu nedenle de kurulu düzen için bir tehdit oluşturmaktaydı. Kilisenin savı, bilge kadınların (“kocakarılar”) ve “cadılar”ın hastalıkları iyileştiremeyeceği ya da hastalık tedavisinin kendi başına kötü bir şey olduğu değil, “*bu kadınların başarısının şeytanla işbirliğinin bir sonucu olduğu, çünkü bu işbirliğinin kadının doğasına içkin bir özellik olduğu*” biçimindeydi. 1563’te yayımlanan *Malleus Maleficarum (Cadi Balyozu)* adlı ünlü Ortaçağ cadı avı metninde “*Katolik inancına ebelerden daha fazla zarar veren kimse yoktur, eğitim görmemiş bir kadın sağaltıcılığa kalkırsa cadı olduğuna hükmedilir ve öldürülür*” denilmektedir. Öldürülmeliydiler, çünkü şifa dağıtan bilge kadınlar ve ebeler birer uygulamacıydı; inanç dünyasının sabır ve acı çekme öğüdü veren duaları ile kilisenin uhrevi öğretilerinden uzak duruyor, deneme-yanımlarla yüzyıllar içinde edinilmiş empirik bilgi birikimini kullanıyor ve neden-sonuç ilişkilerine önem veriyorlardı^{11, 12}.

Ortaçağın büyücü-cadı safsatalarına bağlı olarak yargılananların büyük çoğunluğunun kadın olduğu bilinmektedir; örneğin Essex’deki yargılamada 291 kişiden 268’i, Salem yargılamasında 162 kişiden 120’si kadındı. Cadılıkla suçlanan erkeklerin çoğu ise, “cadı” kadınların kocaları ya da oğullarıydı. Onaltı-onyedinci yüzyıllarda Finlandiya’dan İtalya’ya, İskoçya’dan Rusya’ya kadar geniş bir coğrafyada yüzbinlerce köylü kadın, korkunç cadı avının kurbanları olarak işkenceyle öldürüldüler^{11, 12}.

MODERN KURUMSAL TIP VE KADINLAR

Matbaanın ve buharlı geminin keşfi, dinde reformasyon, sermaye birikimi, meta üretimi için fabrikaların kurulması üretim ilişkilerinde ve üretici güçlerde farklılaşmaya yol açmış; feodalizmin tasfiyesi ve monarşilerin yıkılmasıyla birlikte insanlık tarihinde egemen bir sistem olarak kapitalizmin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Endüstri devrimini içeren onsekizinci yüzyıl, pek çok değişimin yanı sıra zorunlu eğitimle birlikte tıp ve hukukun birer “*profesyonel meslek*” olarak yapılandırıldığı dönemdir.

Kadınların tıp mesleği içindeki konumunun yeniden düzenlenmesine ilişkin adımlar ancak ondokuzuncu yüzyılda başlatılabilmektedir. Örneğin ilk diplomalı kadın hekim olan *Elizabeth Blackwell* (1821-1910), New York Tıp Okulu’ndan 1849’da diploma almasına karşın 1874’e kadar çalışma izni alamamıştır. *Sophia Jex Blake* ise onun kadar şanssız değildir ve 1876’da aldığı diplomayla hekimlik yapmaya başlamıştır. Kadın öğrenci kabul eden ilk İngiliz Okulu Edinburgh Üniversitesi’dir. Uzun mücadelelerin sonucunda 1870’te Londra’da kadınlar için açılan tıp okulundan mezun olan kadın hekimler erkeklerle eşit haklara sahip olamamışlar ve Kraliyet Koleji’nden çalışma izni alamamışlardır. *Elizabeth Garrett* İngiltere’de tıp eğitimi almasına karşın mezuniyet sınavlarına kabul edilmediğinden eczacılık lisansı ile tıbbi pratik yapabilmektedir. Yüzyıllar öncesinin Atina’lı hekimi Agnodice’i anımsatan bir başka örnek, savaşta gönüllü hemşirelik yapan ve savaş tutuklusu olan *Mary Edwards Walker*’ın (1832-1919) erkek kıyafetleriyle mesleğini icra edebilmiş olmasıdır. Görüldüğü gibi kadınların tıp eğitimi alabilmeleri, karşılarına çıkartılan yasal engelleri aşabilmeleri ve hekimlik yapabilmeleri yirminci yüzyıl başlarına kadar sürmüştür. 1970’lere kadar tıp fakültelerinde kadınlar için %10-20 gibi sınırlayıcı kotaların uygulanmış olması bile cinsiyetçi yaklaşımın göstergesi olsa gerekir^{8,10}.

Ülkemizde kadın hekimlerin konumuna bakıldığında Batı dünyasıyla benzer bir süreci izlediği görülmektedir. 1890’da “Tabibeler” başlıklı makaleyle başlayan tartışma 1898’de Şura-ı Devlet’in kadınların hekimlik yapamayacağı kararıyla sürmüştür, İkinci Meşrutiyetin ilanıyla kadın hakları savaşınının güçlenmesi sonrasında 1915’te kadınların yükseköğrenim yapmalarına izin verilmiş, 1917’de de Sıhhiye Meclis-i Umumisi kadınların hekimlik yapmalarında sakınca olmadığı kararını almıştır¹³. Almanya’da tıp eğitimini 1921’de tamamlayan ve İstanbul’da hekimlik yapmaya başlayan *Dr. Safiye Ali* ilk kadın hekimimizdir. İlk kez 1922 yılında Darülfünun Tıp Mektebine kız öğrencilerin alınmasına izin verilmiş ve eğitime başlayan on genç kadın 1928’de mezun olmuşlardır. Bunlar arasında *Dr. Kamile Şevki*, *Dr. Müfide Kazım*, *Dr. Suat Rasim*, *Dr. Fitnat Celal*, *Dr. İffet Naim* ve *Dr. Hamdiye Abdürrahim* ilk akla gelen isimlerdir¹⁴.

FELSEFE VE BİLİMDE CİNSİYETÇİ YAKLAŞIM

Fizik eğitimi alan ve matematiksel biyoloji çalışmaları yürüten *Evelyn Fox Keller*’in 1985’te yayımlanan “*Reflections on Gender and Science*” (“*Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*” adıyla Türkçeye çevrilmiştir) adlı eseri, bilimde toplumsal cinsiyet iklimi konusunda derinlemesine çözümlenmeler içeren bir yapıt olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal cinsiyet ve bilim araştırmalarının akademik alanda düşünsel bir saygı kazanmasını sağlayan bu çalışma, ilgili çevrelerde ciddi bir tartışmaya konu olmuştur. “*Bilimin eril bir proje olmaktan çıkartılıp insani bir proje olarak yine bilimin içinden kişilerce düzeltilmesi, bilimin erkeklere tahsis edilmiş bir alan olarak kalmasını sağlayan duygusal emekle düşünsel emek arasındaki işbölümünün reddedilmesi*” çağrısıyla Keller, cinsiyetçilikten arındırılmış bir bilimin haksız toplumsal cinsiyet ayrımlarıyla yüklü bir bilime göre çok daha insani olacağını öne sürmektedir. Bu söylemiyle Keller, hem “*dişi bilim*” kavramının yanlışlığına dikkat çekmekte ve bilimin ıslah olmaz derecede eril bir çaba olarak karalanmasına karşı çıkmakta, hem de bilimin işleyiş mekanizmalarını eleştirel olarak incelemenin feminizmden bağımsız yapılamayacağını öne sürmektedir. Yazımın bu bölümünde Keller’in felsefe ve bilimin cinsiyetçi yapısı konusundaki analizleri kısaca gözden geçirilecektir.

Bilim kuramsal ve uygulamadaki sonuçları açısından cinsiyetçi bir yapıya sahiptir. Bilim etkinliğinin buluş, doğrulama ve uygulama bağlamına ilişkin temel belirleyici olan nesnellik, sorgulama yeteneği, tutarlılık gibi nitelikleri eril niteliklerle özdeşleştirilmiştir. Bu özdeşleşme bilim ortamı ve toplumun öteki kesimlerince paylaşılmaktadır. O zaman şu sorunun yanıtlanması gerekmektedir: *Özdeşleşme nasıl sağlanmıştır ve hangi dinamiklerden beslenmektedir?* Genel olarak kabul edilenin aksine erillik ve dişilik biyolojik zorunluluklar değil, toplumsal kategorilerdir. Benzer biçimde genel kabulün aksine bilim, mantıksal kanıtlar ve deneysel doğrulamaların basit bir toplamı değil, iç içe geçmiş bilişsel, duygusal, toplumsal güçler dinamiğinden oluşur. Bu durumda toplumsal cinsiyet ve bilimin toplumsal olarak “inşa edilmiş” kategoriler olduğu söylenebilir¹⁵.

Söz konusu inşa sürecinin felsefi tarihsel bağlamı incelendiğinde görülecektir ki, Platon’dan günümüze düşünce dünyasında geçerli olan yaklaşım iki temel bölünmeyi esas almaktadır: *mantıksal doğa ve fiziksel doğa*. Bu temel bölünmenin yansımaları ise bilen insan-bilinen gerçek, akıl-doğa, özne-nesne, erkek-dişi ayrımlarında kendini

göstermektedir. Platon'un, düşünsel ve duygusal alanlar arası ayrıma karşılık gelen, bu nedenle de maddenin epistemolojiden ayrılması olarak yorumlanan "*sevginin nesnesi sevilen değil, ondaki ideadır*" yaklaşımı, modern bilim anlayışında da sürdürülmüştür. Modern bilimcinin araştırma nesnesi formlar değil, aynı zamanda kadın cinselliğinin cisimsel çerçevesini de oluşturan maddi doğadır. Bilimin amacı da doğaya ilişkin bilgi aracılığıyla doğanın denetim ve tahakküm altına alınmasıdır¹⁶. "*Bilgi güçtür*" argümanı ile tanınan ve modern bilimin öncüsü olarak kabul edilen Francis Bacon, bilim ve cinsellik arasında bir analogi kurmakta; bilimi "*akıl ile doğa arasında iffetli ve yasal bir evlilik*" olarak tanımlamaktadır. Belirli toplumsal – siyasi bağlam içinde gelişen ve bu bağlamın şekillenmesine katkıda bulunan bir süreç olarak modern bilim, her aşamasında toplumsal cinsiyet ideolojisiyle kol kola yürümüştür; bilimsel çalışmalara ilişkin değerler, amaçlar ve hedeflerin oluşumunda toplumsal cinsiyet metaforları önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Bacon'ın felsefesinde yer alan bilimin "*doğa üzerinde denetim ve baskı kurma*" amacı ile "*erkek üst insan metaforu*" çakışmaktadır. Akıl ve maddenin, eril ve dişinin kaynaşmasını, işbirliğini savunan Rönesans simyacıları ile Hermetik geleneğin temsilcileri yukarıda tanımlanan bilim çerçevesine uymadıkları için eril bilim paradigmasının dışında bırakılmışlardır. 1662'de Royal Society'nin kurulması modern bilimin gelişimi ve kurumsallaşması açısından önemli dönüm noktalarından birisidir. Kurumun sekreteri Oldenburg'un şu sözleri bilimin eril yönelimine ilişkin açık bir itiraf niteliğindedir: "*Kurumun amacı eril bir felsefe oluşturmak ve insan aklını doğruların bilgisiyle yüceltmektir*". Benzer şekilde kurucu üyelerden Glanvill'in "*duygular denetimi ele geçirdiğinde ve kadınların borusu ötmeye başladığında hakikatin hiçbir şansı yoktur*" sözleri cadılık psikoza, cinsellik ve yeni bilim arasındaki bağlantıyı gözler önüne sermektedir¹⁵.

Bilimin temel özelliklerinden biri olan ve ilgili çevrelerde saygınlık kazanmasına katkıda bulunan "nesnellik" niteliği ile "tahakküm" arasındaki ilişkinin açıklanması, bu niteliğin gerçekte erkek tahakkümünü dile getiren bir şifre sözcük olduğu görüşünü haklı çıkarmaktadır. Bu çözümlemede temel kavramlar "özerklik", "yeterlik" ve "denetim" kavramlarıdır. Çocuğun benlik, toplumsal cinsiyet ve gerçeklik bilincinin gelişimi ile özerklik-erillik-nesnellik arasındaki bağlantıların açıklanması çözümlemenin ana eksenini oluşturmaktadır¹⁵.

Yapılan çalışmalar, insanın erken deneyimlerinin duygusal ve bilişsel nesneleştirme anlayışını eril olanla özdeşleştirmeye yönelik olduğunu göstermektedir. Örneğin, bireyleşme, farklılaşma ve nesnel gerçekliğin simgesi olan baba, gerçek dünyanın içindedir ve temsilcisidir. Buna karşılık özne ile nesne arasındaki sınırların bulanıklaşmasını anlatan süreçler ise dişi olanla, yani anneyle özdeşleştirilme eğilimindedir¹⁵.

Geleneksel psikanalitik kurama göre kız ve erkek çocuklarda özerklik gelişimi farklı yollar izlemekte; erkek çocukta özkimlik gelişimi ve eril toplumsal kimlik gelişiminin sağlanmasını aşamaları anneyle özdeşliğin babaya kaydırılması yoluyla sağlanmaktadır. Annelik otoritesinin meşruiyetini yitirmesine yol açan babayla özdeşleşme sürecinin, erkek çocukta yeni bir erk alanı yarattığı, bu nedenle de erkek çocuklarda toplumsal cinsiyet kimliği hissini kırılan olduğu öne sürülmektedir. Kız çocuklarda ise anneyle özdeşlik, itaate dayalı bir cinsel kimlik/dişilik rolünün özümsemesine yol açmakta, bu benimsenmiş rol toplumsal kültürel yapının da katkısıyla sürdürülmekte ve özkimlik gelişimi bu nedenle zayıf ve kırılan kalmaya mahkûm olmaktadır. "Özerklik" kavramı başkalarından bağımsızlık anlamında kabul edilirse, öznenin nesneden indirgeyici biçimde koparılmasını ifade eden ve her tür dişilik/bulanıklık görünümünü reddeden "nesnellik" kavramıyla örtüşüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Aynı "özerklik" yorumu, erki başkaları üzerinde denetim yani tahakküm olarak algılayan anlayışla da örtüşmektedir ve bu ilinti nesnellikle tahakküm arasındaki bağlantıyı açığa çıkarmaktadır. Çocuğun gelişen fallik bilincine karşılık gelen "erk" kavramı, nesnellik ve baskı arasındaki bu ilişkide kilit kavram olarak önemli yer tutmaktadır¹⁵.

Sonuç olarak, nesnellik erillikle eşitleyen ve yücelten erkek egemen kültürel/siyasi değerler sistemi, bağımlılık ve öznenin dişil nitelikler olduğu anlayışını yaygın kabul haline getirmektedir. Erkek çocuklar, öznenin radikal kopuş (anneden ayrılma) deneyimlerinin ve cazip eril iktidar seçeneklerinin önlerine serilmiş olmasının katkısıyla bilimsel çalışmalara eğilimli olmalarına karşın sevmekte zorlanan erkeklere dönüşmektedirler. Kız çocukta özerklik gelişimini sınırlayan bu durum, onları kendisiyle eylemi arasında keskin sınırlar çizmeye yönlendirmekte, dolayısıyla nesnellik iddiası taşıyan bilimden uzak tutmaktadır. Ataerkilliğin ve cinsiyetçiliğin önyargılarıyla çarpıtılmış bilim tanımı ve bu çerçevede oluşturulan bilimsel model, kadınları dışlayan bir mekanizmaya yol açmaktadır¹⁵.

TIBBIN DEĞERLERİ

Temel paradigması bilimsel-deneyisel yöntem olan tıp alanı da, öteki pek çok bilim dalı gibi toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın öteden beri sürdürüle-geldiği bir uygulamalı alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Hastalığı iyileştirmeye ve insan acısını azaltmaya yönelik büyüsel pratiklerden geleneksel halk hekimliği uygulamalarına,

Tablo 1. Eril ve dişil niteliklerin karşılaştırılması

Eril Nitelikler	Dişil Nitelikler
Akıl	Basiret
Rasyonel	İrrasyonel
Mantık	Duygu
Güç	Şefkat
Çözümleme	Bireşim
Egemenlik	Gizem
Etkin	Edilgin
Dışsal/toplumsal	İçsel/özel
Kesinlik	Esneklik
Teknik	Doğal
Özgün	Bütüncül
Biçim	Süreç
Rekabet	İşbirliği
Odak	Bakış açısı
Nesnellik	Öznellik
Sağaltıcı	Bakıcı
Onarıcı	Besleyici
Birine bir şey yapmak	Biriyle olmak

tapınak tıbbından bilimsel yöntemin eksen alındığı kanıta dayalı tıp uygulamalarına kadar geniş bir yelpazede ve tarihsel süreç içinde genel olarak tıbbın erkek egemen bir bakış açısına, işleyiş yapısına ve dile sahip olduğu görülmektedir. Sağlık alanında otacı, ebe, hemşire, hekim gibi farklı kimliklerle kadın sayısının fazla olması bu eril, paraya ve güce odaklı ancak kadın sesine yabancı yapıyı ve görünümü ortadan kaldırmamaktadır. Özellikle günümüzde yüksek teknolojiye dayalı, tıbbi endüstri tarafından yönlendirilen, bilgi-beceri etkinliğine indirgenen, koruyuculuk yerine tedavi ediciliği hedefleyen, moral değerlerden, insancılıktan ve bütünsellikten uzak tıbbi uygulamaların yol açtığı sorunlar, hekimliğin dayandığı mesleki değerler atmosferinin yeniden ele alınmasını ve gündelik klinik uygulamalarda yaşama geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Yaşama saygı, zarar vermeme, yarar sağlama, ayrımcılık yapmama, adalet, sır saklama, hastanın özerkliğine saygı ilkeleri çerçevesinde insan onuruna yakışır, şefkat ve insani ilgiyle donanmış bir hekimlik uygulaması, toplumun sağlık sorunlarının çözümünde ilkesel temeli oluşturmak durumundadır. Bu noktada, tıbbın cinsiyetçi yapısından arındırılması önem kazanmaktadır. Zira *Tablo 1*'de yer alan eril ve dişille ilişkilendirilen niteliklerin basit bir karşılaştırması bile, insan acısını dindirmeyi amaçlayan hekimlik mesleğinin yalnızca bir bilgi ve beceri bütünü olmayıp aynı zamanda moral değerlerin sergilendiği bir uygulama olduğunu, bu tür bir uygulamanın da ancak dişil niteliklerin yaşama geçirilmesiyle sağlanabileceğini göstermektedir⁷.

SONUÇ

Tıbbın temel bilimlere dayalı teknik bir disiplin olmasına karşılık, hekimliğin biyo-psiko-sosyal bir varlık olarak aynı zamanda bir değerler bütünü olan insana şifa vermeye yönelik bir sanat olduğu gerçeğini göz ardı etmeyen bir yaklaşım, insancıl tıp uygulamasının temeli olsa gerektir.

BİLGİ: Bu çalışma 11-14 Mayıs 2011'de Mersin'de düzenlenen VII. Lokman Hekim Günleri kapsamında sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Ersoy T. Tıp-Tarih-Metafor. Ankara, Öteki Yayınevi, 1996, s. 38-44.
2. Öztürk Türkmen H. "Halk Hekimliğinde Kadın İyileştiriciler" Türk Tabipleri Birliği STED, 2008, 17(1); s. 8-11.
3. Şener C. Şamanizm. İstanbul, BDS Yayınları, 1996, s. 11-14, 22-26.
4. Bayat A.H. Tıp Tarihi. İzmir, Sade Matbaa, 1. Baskı, 2003, s. 25, 37, 42, 77, 83-90.
5. Türköne M. Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü. Ankara, Ark Yayınevi, 1. Baskı, 1995, s. 26-33, 86.
6. Şahinbaş Erginöz G. Hititlerde Anatomi ve Tıp. İstanbul, İstanbul Ün. Edebiyat Fakültesi Yayını, 1999.
7. Achterberg J. Kadın Şifacılar. (Çev. B. Altınok), Everest Yayınları, 1. Baskı, 2009, s.11, 33, 39, 275.
8. H. Öztürk Türkmen. "Tıbbın Evriminde Kadınlar". II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi Kitabı, Ankara, Rulo Ofset Matbaa, 2010, s.123-130.
9. Atabek E., Görkey Ş. Başlangıcından Rönesans'a Kadar Tıp Tarihi. İstanbul, İstanbul Ün. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, 1998, s. 134-135.
10. Uzluk F.N., Genel Tıp Tarihi. Ankara, Ankara Ün. Tıp Fakültesi Yayını, 1958,s. 83-85, 311-312
11. Ehrenreich B., English D., Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler. (Ed. B. Ehrenreich, D. English, Çev. E. Uğur), İstanbul, Kavram Yayınları, 1. Baskı, 1992, s. 15, 24-28.
12. Berktaş F. Kadınların tarihinden tüyler ürpertici bir yaprak. Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler (Ed. B. Ehrenreich, D. English, Çev. E. Uğur), İstanbul, Kavram Yayınları, 1. Baskı, 1992, s. 73-78.
13. Önal G. Tıp tarihinde kadın hekimler. <http://www.ttb.org.tr/kadinhekim/filegulsumonal.ppt>. Erişim tarihi: 22.04.2010.
14. Arda B. Tıp tarihi konularına giriş. Deontoloji. (Ed. B. Arda ve ark), Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, 1999, s. 91-104.
15. Fox Keller E. Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler (Çev. F.B. Aydar), İstanbul, Metis Yayınları, 1. Basım, 2007, s. 12, 73, 77, 78, 107-136.
16. H. Öztürk Türkmen. "Kuram ve Uygulama Açısından Bilim ve Toplumsal Cinsiyet". Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi (sözel bildiri), 13-16 Ekim 2009, İzmir. Kongre Özet Kitabı, s.229.